

החיוב לשים לבו לתכונות השכל שתיארנו בפרק זה... להכרה אמיתית מגיע השכל רק ברגע שהנו מבטל את עצמו, 'כאילו אינו', כלומר: הצלחת אדם ברוחניות תלויה בזה שידע להכניע את עצמו, וכל אשר תגדל השגתו יכניע את עצמו יותר...'. (מתוך עלי שור ח"א עמ' רכב-רכג)

'היכי דמי רשע ערום — אמר רבי יוחנן: זה המטעים דבריו לדיין קודם שיבוא בעל דין חברו' — הנה שאלה שנשאל הגרי"ח זוננפלד זצ"ל:

'בהא דאין בעל דין רשאי להשמיע דבריו לדיין קודם שיבוא בע"ד חברו, נסתפקתי אם כבר היו בבית דין שני הצדדים ביחד וכבר שמעו עיקר הטענות ואח"כ בא אחד מהם שלא בפני חברו להוסיף ולבאר, וכמדומה דבזה אין נוהרים מלילך למשל לדבר עם אחד מהדיינים, ולפעמים על ידי זה מתברר יותר הדברים לאמיתן, ואולי תליא אם הוי טענה חדשה או באורים והוספות לטענות הקודמות — תשובה: חלילה לשמוע אפילו שמץ דבר בלתי בעל דין חברו. (שו"ת שלמת חיים — תשלז)

דף כב

הערות באורים וציונים

'עם הארץ' — משמעות הביטוי; כתבו ראשונים שמכונה כן מי שלא למד תורה וכל עסקו בישוב הארץ ובתיקונה, על כן ייחסוהו אליה. (עפ"י הקדמת הרמב"ם לפרוש המשנה; רבנו בחיי — אבות ב,ו; רע"ב אבות ה,ט). עוד פירושו 'עם' מלשון עמעום וכחיון, כלומר החשוך שבארץ שלא ראה מאורות התורה (עפ"י רבנו בחיי שם; אור זרוע — אלפא ביתא שבראש הספר אות ד, ועוד. גם 'עם' בתורה היינו המון העם). וגם על שם פחיתות דרגתו לכך ייחסוהו והמשילוהו לארץ הנמוכה (עפ"י אור החיים לך טו,ג). ועל שם שאוחז ומדבק עצמו בעסקי העולם הזה, עד שיחשוב עצמו כתושב בארץ, אבל החכמים והצדיקים חושבים עצמם כגרים בארץ (אגרת הטיול — חלק הפשט. מובא כל זה ב'מגדים חדשים' ברכות מז:). ובספר צדקת הצדיק (קצא): '... עיקר ה'דרך ארץ' היינו ההכרה בכל עניני הארץ שהכל מהש"י, וכמו שאיתא בברכות (כב). על ברכת המזון עשאן רבי יהודה כהלכות דרך ארץ, וברכת המזון היינו ההכרה שהש"י מכין מזון לכל חי. ו'בור' הוא שאינו בדרך ארץ, היינו כמו שדה בורה ולא שדה אשר ברכו ה' דהיינו חקל תפוחין קדישין דהוא מדת כנסת ישראל שיש בה זריעת הש"י שאפילו ריקנין שבה מלאים מצוות, והכרה בדרך ארץ וישוב העולם באמונה שלימה שהכל מהש"י, וזה נקרא **'עם הארץ' — שהוא מכלל הארץ הידועה ועוסק בדרך ארץ...'**

'דברי רבי מאיר... אחרים אומרים...' — ע' לעיל יב.

'ועם שונים אל תתערב אמר רבי יצחק; אלו ששונים הלכות. פשיטא...' — לא ידעתי פירושו. (שפת אמת. וע' מרומי שדה מה שפירש).

'אשה פרושה... בתולה ציילנית ואלמנה שובבית... כי קאמר כגון יוחני בת רטיבי' — ז'אף

באנשים כן, אלא שמדות אלו מצויות בנשים יותר. אבל כל שחסידותן כראוי ובכונה, חס ושלום שלא נאמר על פרישותן שום פקפוק. וכמה מהן נמצאו יראות חטא ומדקדקות אף ביותר מן האנשים...'. (לשון המאירי)

'למדנו יראת חטא מבתולה וקיבול שכר מאלמנה...' — פירוש, מאותה בתולה למדנו שצריך אדם לדאוג ולבקש גם בעבור חטאי הזולת (וזהו פירוש 'יראת חטא' — מן החטא כשלעצמו, שלא יבא לעולם). ומן האלמנה למדנו שיותר לו לאדם לעשות דבר מצוה — במצוה שאינה חובה עליו אלא מעבר לחיובו — כדי לקבל עבורו שכר, כשם שאותה אלמנה הלכה למקום רחוק להתפלל, דבר שלא היתה חייבת בו — כדי לקבל שכר פסיעות. (בן יהודע).

צריך לומר שאעפ"י שיותר, אין זו עבודה הראויה, וכ'פרוש מאהבה' דלהלן, כפרש"י מאהבת שכר המצוות. אך צ"ב שמשמע שנסתבחה בדבר זה.

ובספר דברי סופרים לר"צ הכהן (ד) כתב ש'פרס' לחוד ו'שכר' לחוד, ושכר מצוה האמיתי הוא להיות דבוק בהש"י, שזה עיקר תכלית מעשה המצוות, ועיקר מצוותו לעשות על מנת כן, וכן הוכיח ממקומות רבים.

'שמעה לההיא בתולה דנפלה אאפה וקאמרה...' — משמע שנשים נופלות על פניהן בתפילה. ולא ראיתי ולא שמעתי מזה, ואפשר מפני שאינן מצויות בבית הכנסת. וצ"ע. (עפ"י אמת ליעקב). ולענין חובה נראה ודאי שאינן חייבות, כי בעצם נפילת אפים אחר התפילה רשות, כמו שכתב הטור (קלא) בשם רב נטרונאי, אלא מצד המנהג שנהגו כל ישראל, קבלו עליהם כחובה (ע' ערוך השלחן שם), והנשים לא קבלו על עצמן כחובה, וכמו תפילת ערבית. (עפ"י 'הליכות ביתה' לר"ד איערבך ז,א).

'דההיא אלמנה דהואי בי כנישתא בשיבבותה, כל יומא הות אתיא ומלה בי מדרשיה דר' יוחנן...' — מכאן כתב המגן-אברהם (צ סק"ב. הביאו המשנ"ב שם סק"ז, ע"ש) שכשיש שני בתי כנסת בעיר, מצוה לילך לרחוק. והטעם הוא, כדי שיטריח אדם את עצמו במצוה לקבל שכר יותר. (כמו שכתב רש"י כאן. ויש לכונן בזה לשונו הזהב בקדושין מא. ד"ה מצוה בו).

עוד על טורח מצוה — ע' רמב"ן נח ז,ה-ט; אור החיים חיי שרה כד, יח; משפטים כא,ד; משנה ברורה תס,ז.

(ע"ב) 'ועד כמה עד ארבעין שנין...' — הרמב"ם השמיט גיל ארבעים. ויש שכתבו שהוא פירש הגמרא בענין אחר (ע' כסף משנה הל' תלמוד תורה ה,ד). ויש מי שכתב שלא אמרו ארבעים שנה אלא בזמן הקדום שהיו למדים מפי סופרים ולא מפי ספרים, אבל עתה שהתורה כתובה ולמדים מפי ספרים, ודאי אין צריך להמתין כל כך (עפ"י לחם משנה שם).

'פרוש שיכמי... זה העושה מעשה שכמ' — יש להמליץ, על פי מה שכתב הרמב"ם (במורה הנבוכים ח"ג מט) ועוד ראשונים בטעם מצות מילה, שבאה להחלשת היצר התאווני. שכמ ואנשי עיר, היו מוכנים להמעיט כביכול מתאוותם, לרוב חשקם בדינה ובבנות השבטים ובממונם. וזהו 'פרוש שכמי', שנראה כפורש מתאוותו וממעיסה, אך לאמיתו של דבר היא רק גדלה על ידי כך, כיון שאיננה פרישות אמיתית (כדרך שכתב ב'צדקת הצדיק רנו — על תכונת הצניעות של אומת פרס).

'אמרו ליה אביי ורבא לתנא, לא תיתני פרוש מאהבה פרוש מיראה, דאמר רב יהודה אמר רב,

לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו לשמה... — הלכך אין למנותן עם מיני פרישות הרעים, ומכל מקום אינן בגדר 'פרישות'.

'כלל הדברים: כל שאינו בודל מדרכי העולם אלא לפי כוונה מכוונת העולם, הרי זה כבורח מן העולם והוא רודף אחריו. והפרישות האמתי הוא שאהבת בוראו מביאתו ליפנות מכל דרכי העולם לעבודתו לבד. לא יתיר לשונו לדבר בזולתו, ולא איבריו להתעסק אלא במה שלבו הומה לכבודו ית'...! (מאירי).

ויש מפרשים שאם תולה מעשיו בתנאי, כגון שאינו נותן צדקה אלא בשביל שכר מסוים ואם לא יקבל שכר אינו נותן — הרי זה משבעה פרושים, ובוה מדברת הברייתא. ואביי ורבא אמרו 'לא תיתני' כי מסתימת הדברים משמע גם אם אינו תולה מעשיו בתנאי אלא שעושה בשביל קווי שכר, וזה אינו, אבל דברי הברייתא עומדים על מקומם באופן הנזכר. (כן משמע בבית יוסף יו"ד רנט בשם 'מצאתי כתוב' — כפי שפירש הנצי"ב בשו"ת משיב דבר ח"ב מה. וע"ע 'שראל קדושים' עמ' 130).

'אל תתיראי... אלא מן הצבועין שדומין לפרושין שמעשיהן כמעשה זמרי ומבקשין שכר כפנחס' — ע' בספר דעת חכמה ומוסר לג"ר ירוחם ממיר, ח"א ק"ז — דברים חוצבי להבות. וע"ע שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ מאמר כח תשל"א ובמאמר האחרון בספר.

'ככתבם וכלשוונם'

'אתמר, קרא ושנה ולא שימש תלמיד חכמים...'

וגדרו של עם הארץ (לענין תרומות ומעשרות) — לפרש"י סוטה כב,א נחלקו שם תנאי, וקיימא לן דאפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ, כדפסקינן ברכות מז,ב. ומיהו משמע בגמרא סוטה שם דאותן שקראו ושנו ולא שמשו — בזמנם — היו בחד צד גרועים מאותן שלא שנו, דהא קרו לה התם רשע ערום ומגוש. ומכל מקום משמע דהם עדיפי מאינו קורא קריאת שמע ושאר הדברים דתנאי קמאי.

ונמצא לדידן, אין לנו ענין קרא ושנה ולא שימש [ואולי הוא בזמנינו גם כן שמשנתן סדורה להן בקופיא, ואינם יודעין לעיין ולהבין, ומתגאין נגד רבותינו היודעים התורה באמת, ואינם שומעין להם ואינם נכנעים להם]. אבל כל שאינו קורא קריאת שמע או שאינו מניח תפלין או שאין לו ציצית בבגדו [של ד' כנפות וצ"ע] או שיש לו בנים ואינו מגדלן ללמוד תורה — הוא עם הארץ. וכן אם מתמיד לעבור על לאו מן הלאוין שרוב ישראל משמרינן... (חזון איש שביעית י).

מה שרמו להסתפק האם פירוש אין לו ציצית בבגדו היינו כשיש לו בגד של ד' כנפות או אף כשאינו מקפיד ללבוש בגד כזה — בבית יוסף (כד) כתב שנראה לפרש שיש לו בגד של ד' כנפות ואין בו ציצית. ואולם יש שהעירו על דבריו מהתוס' בפסחים ק"ג: ד"ה ואין — ע' של"ה ריש מסכת חולין (יד); שפת אמת ומגדים חדשים — שבת ק"ח:

ועם שונים אל תתערב — אמר רבי יצחק: אלו ששונים הלכות' —

וגם אותן המורים הוראות על פי ספרי הר"ם ז"ל ולא קדמה להם ידיעה בתלמוד, הרי הם בכלל 'זהגס לבו בהוראה', לפי שלא יבין עיקרי הדברים על אמיתתן, כיון שלא ידע מהיכן הוציא הר"ם ז"ל הדין ההוא.

והנה אעתיק לך תשובת הרא"ש ז"ל לחכם ה"ר מצליח, וז"ל: על המורים הוראה מתוך דברי הר"ם ז"ל ואינן בקיאי בתלמוד, לדעת מהיכן הוציא דברו — טועה להתייר את האסור ולאסור את המותר, כי לא עשה (הרמב"ם) כשאר המחברים שכתבו ראיות לדבריהם והראו על המקום שנמצאים דבריהם בתלמוד, ומתוך זה יכול לעמוד על העיקר ועל האמת. אבל הוא כתב ספרו כמתנבא מפי הגבורה, בלא טעם ובלא ראייה, וכל הקורא בהם סבור שמבין דבריו, ואינו כן, שאם אינו בקי בתלמוד אינו מבין דבר לאשורו ולאמתו ונכשל בדין ובהוראה. לכן לא יסמוך אדם על קריאתו בספריו לדון ולהורות אם לא שימצא ראייה בתלמוד.

וכן שמעתי אדם גדול בברצלונה שהיה בקי בתלתא סדרי, ואמר, תמהני על בני אדם שלא למדו תלמוד וקורין בספרי הר"ם ז"ל ומורין ודנין מתוך דבריו וסוברין שיבינו בהם. כי אני מכיר בעצמי כי בתלתא סדרי שלמדתי אני מבין כשאני קורא בספריו, אבל כשאני קורא בספריו בהלכות קדשים וזרעים, איני מבין בהם כלום. וידעתי שכך הוא להם בכל ספריו. עד כאן לשון הרא"ש ז"ל בתשובה ההיא. שפתיים ישק משיב דברים נכוחים'. (שו"ת הריב"ש מד. וע' בשו"ע הגר"ז — ת"ת ב, ובקונטרס אחרון).

ובדורות הללו, אותן שמורין הלכה מתוך שולחן ערוך, והרי הם אין יודעין טעם הענין של כל דבר, אם לא ידקדקו מתחלה בדבר מתוך התלמוד, שהוא שימוש תלמידי חכמים, וטעות נפל בהוראותם, והרי הן בכלל מבלי עולם. ויש לגעור בהן' (מהרש"א).

ופרשו האחרונים שמהרש"א דיבר בזמנו שהשו"ע הודפס ללא נושאי כלים, אבל בזמננו, אדרבה כן ראוי להורות, מתוך עיון בשו"ע ובנושאי כליו המבארים את טעמי הדין ומקורותיו. אכן המורים בזמננו מתוך ספרי קיצורי הלכות, ללא עיון בטעמי הדברים הרי הם בכלל 'מבלי עולם'. (הערות במסכת סוטה, עפ"י פ"ת יו"ד רמב"ק סק"ח; פמ"ג שם מג במ"ז סק"א. וע"ע שו"ע הגר"ז הלכות ת"ת פ"ב ובקונטרס אחרון; לקט שיחות מוסר לגרי"א שר, ח"ב עמ' שכב-שכג).

וע' בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד לט, עמ' נד ויו"ד ח"ד לב), שעל אף כל הספרים הכתובים, אי אפשר לידע התורה על בוריה בלא שימוש תלמידי חכמים, משום שצריך להבין הדברים הכתובים כיצד לקלטם במוחו, שלזה צריך רב שיסביר ההלכה לפי סוגית הגמרא בפה ממש. ולכן נקראת הגמרא 'שימוש תלמידי חכמים' — שימוש מאדם חי ממש).

(ע"ב) פרוש מדוכיא — אמר רבה בר שילא: דמשפע כי מדוכיא'

— ז"לך בכפיפת ראש מעט, ולא בקומה זקופה וגרון נטוי, כענין שנאמר ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים. ואפילו פחות מד' אמות אסור. וכל המהלך בקומה זקופה כאילו דוחק רגלי השכינה, שנאמר מלא כל הארץ כבודו.

ושיעור הזקיפה — כל שלא יוכלו עיניו לראות למטה בסמוך לרגליו. וצריך מחמת זה לילך בנחת שלא יכשל בהליכתו. ומכל מקום לא יכוף קומתו או ראשו יותר מדאי, אלא במידה בינונית, בכדי שיראה את הבא כנגדו לפניו [בלי שיזקיף עיניו למעלה יותר מדאי]. (שו"ע הגר"ז ב.ה. עפ"י רמב"ם הל' דעות ה)

וענינים אלו (פרוש נקפי ופרוש קוזאי) — הם עצמם גלויין לעיני הכל, הנה, גם כוונה שלהם היא גלויה. ואל תאמר אין בני אדם יודעים מה בלבבם (של אותם פרושים) — דבאמת אנן סהדי דאינו עושה כן אלא לפנייה זרה, דמי שהוא חסיד אמיתי, הוא מסתיר חסידותו וענייניו מבני אדם, ואיך יעשה חסידות גדולה כזו לעיני הכל, דתהו בה אינשי, אלא ודאי כוונתו להרע, כדי להתגדל ולהתכבד'.

(בן יהוידע)

'הפרישות מקנאה תאוה וכבוד וההגדרה מהם צריך להיות דוקא לשם ד', וכמו שכתוב קדשים תהיו פרושים, גדורים. ודוקא לטעם כי קדוש אני ד'... וכמו שאמרו בפרק היה נוטל בתולה ציילנית בעלת עבודה. אלמנה שובבית — בעלת גמילות חסדים. קטן שלא כלו לו חדשיו — זה תלמיד חכם כו' בעל תורה — הרי אלו מבלי עולם, כשאינו באמת לשם ד', דאז על אלו ג' דברים העולם עומד, אבל כשאינו כן אז אף שמוגדר מקנאה תאוה וכבוד, הרי זה כאינו מוגדר וכאלו הוא בעל קנאה תאוה וכבוד שמוציאין האדם מן העולם. וזהו צהר תעשה לתבה — כי אשב בחשך, ד' אור לי, שאם היותו עוסק בענין המעשים, לא ישכח מעבודת הלב...'. (מתוך קומץ המנחה לר"צ הכהן, יג)

'לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אף על פי שלא לשמה — שמתוך שלא לשמה בא לשמה'

'ושלא לשמה, הואיל ואתא לידן נימא ביה מילתא: כי רבנו תם אומר, שני עניני 'שלא לשמה' יש (שבאחד אמרו לעולם יעסוק שלא לשמה ובאחר אמרו 'נוח לו שנהפכה שליחו על פניו' / 'נוח לו שלא נברא'), חד אסיר (כעל מנת לקנטר וכדומה) וחד שרי. ואני הדיוט ופעוט אומר דכל שלא לשמה חד הוא, וכולם עבירה. אז (כפה"נ 'אך') אותה עבירה הותרה, שסופה לבוא לידי מצוה, כמו מציל אשה בנהר ומפקח גל בשבת. וכן משמע בנזיר, שמדמה אותה למעשה דיעל. אבל מי שמקשה ערפו לעולם לא יעשה מצוה — נוח לו שלא נברא'. (שו"ת מהר"ח אור זרוע סו"ס קסג. 'דבר ד' בפיו אמת' — קונטרס 'תקנת השבים' לר"צ הכהן, עמ' 81, ע"ש שהרחיב הענין); —

יש מפרשים, [לתרץ קושיית התוס' שבמקום אחר גינו את העוסק שלא לשמה]: על ידי שיצטער תמיד על תורתו שהיא שלא לשמה, ויירא שמא הוא מאותם שנאמר בהם נוח לו שנהפכה שליחו וכו', ממילא הרי כאן 'לשמה'. (בשם הבעש"ט); —

או בדרך זו: גם כשלומד שלא לשמה, יעסוק בה בכוונה שיזכה לבוא לשמה. (עפ"י תולדות יעקב יוסף בראשית); —

הרי זו הבטחה, שהתורה מסלקת את הפניות החיצוניות ועל ידי כך יבוא לידי 'לשמה'. וכגון: הלומד בשביל עושר וכבוד, התורה שהוא לומד תשפיע עליו מדת ההסתפקות שלא יחסר לו כלום, וממילא יהא לומד לשמה. (אמרי פינחס — לקוטי הש"ס); —

... על ישראל נאמר ויתהללו כל זרע ישראל — יעקב אבינו פעל זאת לזרעו, שאף על פי שעדיין אין כוונתם מבוררת, לא ידח מהם נדח, שהשי"ת יברך שכל עסקם שלא לשמה לא היה אלא שעל ידי זה יבואו לעסוק לשמה, ובזה יתפארו כל זרע ישראל, הגם שאינם מבוררים בשלמות. (מתוך מי השלוח ח"ב יתרו. וע"ש בח"א תולדות ד"ה ויאהב); —

'לעולם' — אי אפשר להגיע למדרגת לשמה, ללא 'שלא לשמה' שקדם לו. ובכל עת שמתעלה ולומד לשמה, נוכח לדעת כי לימודו הקודם היה בבחינת 'שלא לשמה' כלפי מדרגתו הנוכחית. (עפ"י ספרים); —

'... אולם כנראה, שאף שאמרו לעולם ילמוד אדם אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, וגם לימוד שלא לשמה מצוה הוא, זהו רק מה שנוגע למצות הלימוד, וכמו שביאר בארוכה בספר הקדוש נפש החיים, אבל מה שנוגע לסגולת התורה להנצל מכל מדה רעה, מהקנאה והתאוה והכבוד המוציא את האדם מן העולם, מסתבר שזהו רק על ידי הלימוד כמצותה, ואף שבסוף מביאה לידי לשמה, אבל עד אז הוא האדם בסכנה גדולה... ועל זה ידו כל הדוויים, כי מי הוא אשר לבו שלם אתו, שאין בו מכל אלו, אשר נפשו של אדם מתאוה להם, ובפרט כשבא לפרסם דבריו ברבים, מי

הוא אשר נקי מכל אלו המדות ושיש לו הכוונה הרצויה... (מתוך הקדמת אבי עזרי למהדורה תליתאה).
ע"ע: כלה רבתי פ"ה; ספר התניא סוף פרק לט; חדושי הגרז"ר בנגיס ח"ב סוס"י מב, מו; אגרות משה או"ח ח"א כ;
אבי עזרי — ת"ת ג,ה. וע"ע במובא בסנהדרין קה:

*

'בשביל הצר המוביל אל האמת בעבודת ה' יש מכשול ששמו 'פרומקייט' (למונח זה אין תירגום עברי הולם).

'פרומקייט' היא דחף טבעי, אינסטינקטיבי, להתיחס אל הבורא. אינסטינקט זה נמצא גם בבעלי חיים. דוד המלך ע"ה אמר הכפירים שאגים לטרף ולבקש מא-ל אבלם; נותן לבהמה לחמה לבני ערב אשר יקראו, ואין כל הכרח להבין פסוקים אלה כמליצה. לבעלי חיים יש תחושה אינסטינקטיבית שיש מי שדואג למזונם. אותו אינסטינקט פועל באדם, וכמוכן ברמה יותר גבוהה. פרומקייט טבעית זו עוזרת לנו בעבודת השם, ובלי סיוע טבעי זה היתה העבודה כבידה עלינו עד מאד. אולם, הפרומקייט היא, כמו כל דחף אינסטינקטיבי הפועל באדם, אגואיסטית, אנוכית, בטבעה. לכן הפרומקייט דוחפת את האדם רק לעשות מה שטוב לעצמו — פעולה בין אדם לחברו וגם מעשה לשמה בין אדם למקום אינם ניזונים מפרומקייט. המבסס עבודתו עליה לבד נשאר אנוכי, אפילו אם יחמיר על עצמו חומרות רבות; איש-חסד לא יהיה ול'לשמה' לא יגיע. זהו ההכרח שנבסס את עבודתנו דווקא על דעת.

[הגמרא מונה בסוטה כב ע"ב שבעה פרושים שהם בבחינת חסידים שונים. ובכל השבעה פועלת פרומקייט בלי דעת — דוק ותשכח].

הדעת צריכה לכוון את עבודתנו. ברגע שאנו מזניחים את הדעת ופועלים מתוך פרומקייט לבד, תהיה העבודה מעוותת, וזאת אפילו במדריגות של תלמידי חכמים. ננסה לבאר: חלק נכבד בעבודה תופסות המצוות בין אדם לחברו. רוב העבודה לתיקון המידות עוסק במצוות אלו. חלק גדול של ספרי המוסר מוקדש להן. והנה הפרומקייט, כאמור, אינה דוחפת למצוות אלו, אלא אם כן שאיזו נגיעה אנוכית באה על סיפוקה בקיומן. מרן הגרנצ"פ, הסבא מסלובודקה נ"ע אמר: 'זאהבת לרעך כמוך' — שתאהב את רעך כמו שאתה אוהב את עצמך; את עצמך אינך אוהב לשם מצוה אלא אהבה פשוטה, וכך צריך לאהוב את הרע'. גישה זו זרה לגמרי לפרומקייט.

לימוד מוסר הוא בעיקרו לימוד דעת. הניגש ללימוד זה מתוך פרומקייט גרידא — לא יבין כלל את מה שהוא לומד, והמעט שהוא מבין — הוא ימשכנו מיד אל נטייתו האנוכית; הוא יתגאה על כי נתוספה לו עוד מנה של פורמקייט.

הרי עבודת המידות, העסק במצוות בין אדם לחברו ולימוד מוסר צריכים להשתית דווקא על דעת'. (מתוך עלי שור ח"ב עמ' קנב)

דף כג

הערות ובאורים בפשט; ליקוטי דינים וראשי פרקים

'זהשירים מתפזרים בבית הדשן' — רש"י (ביבמות ק.) פירש, מקום הסמוך למזבה, בו מניחים את תרומת הדשן. והתוס' חולקים וסוברים שהכוונה למקום אחר, במזרחו של כבש.

'כל הנשואות לכהנים מנחותיהן נשרפות' — רש"י מפרש שמדובר הן במנחת סוטה הן במנחת נדבה. וכן משמע מסתימת דברי הרמב"ם (הל' מעשה הקרבנות יב,יב). ואף על פי שמנחות הבאות בנדר ובנדבה אין הבעל חייב להביאן עבור אשתו — הסבירו התוס' שמכל מקום יש לו לבעל חלק בהן, שהרי מה שקנתה אשה קנה בעלה. (יש שהראו מכאן שדין 'מה שקנתה אשה קנה בעלה' מן התורה הוא, שהרי המנחה נשרפת ולא נאכלת משום כך — ע' בשו"ת דובב מישרים ח"ב לו, בשם חתנו הגרש"ב שליט"א. ויש לדחות לפי השיטות שקנין דרבנן מהני לדאורייתא, שנעשה שלו מן התורה). ולפי זה, אם אכן תקבל מתנה בתנאי שאין לבעלה רשות בה — מנחתה תאכל. אולם מסתימת הרמב"ם אין משמע כן. 'ובודאי יש לו טעם אחר' (מנחת חינוך קלד,ח).

והתוס' פרשו בשם הירושלמי, שאין מדובר כאן אלא על מנחת סוטה, שבעלה מביא את מנחתה משלו, כמו שדרשו מזהביא את קרבנה עליה. ארוסה לכהן — מנחתה נאכלת, שלא אמרו אלא בנשואה. מנ"ח שם.

'והאומרת איני שותה ושבעלה אינו רוצה להשקותה' — מהגמרא ביבמות (צה). מתבאר, שאם הבעל אמר 'איני משקה' — אסורה עליו עולמית, ואין יכול לחזור בו ולהשקותה. והתוס' שם שאלו על מקור הדבר, וכתבו 'להוכיח קצת' ממשנתנו, שכשאינו רוצה להשקותה מנחתה נשרפת. משמע שודאי לא תשתה, והיינו משום שאינו יכול לחזור בו. (בספר אבני מלואים (יא,א) הקשה על הוכחתם, הלא אף אם יכול לחזור בו י"ל שהמנחה נשרפת כשאמר איני משקה ושוב אינה ראויה להקרבה משום דין 'דיחוי').

ובמנחת חינוך (שסה,יג) הסביר טעמו של דבר, שבסירובו להשקותה הריהו כמודה שאינו מנוקה מעוון, ולכן לא תועיל חזרתו. וכשם שאשה שאמרה איני שותה, הרי היא כאומרת 'טמאה אני' ואינה יכולה לחזור בה. או מטעם זה (כן כתב אור שמח — אישות ספכ"ד), שהוא כאומר יודע אני שזינתה ולא תהא מותרת לי בהשקאה. ובספר נתיבות לשבת (לרבי פינחס הלוי איש הורביץ, בעל ההפלאה והמקנה. אה"ע יא) באר טעם אחר, שבכך שאמר 'איני משקה' מחל על זכותו להשביעה, והמוחל על השבועה, אף ללא קנין, שוב אין יכול לחזור בו. ושוב אין קורין בו והביא האיש את אשתו.

ודייק המנ"ח שם מדברי ספר החינוך, שהבעל מצווה להשקותה, ואין לו להימנע. יתר על כן, כתב הבית-שמואל (יא,ב) שאפשר שבית דין כופין אותו להשקותה. (והסביר המנ"ח, כיון שמצווה בדבר, הרי זה כשאר מצוות עשה שכופין עליהן). אולם תמהו על כך (במשנה למלך ב,יב; מנ"ח שם), הלא מבואר בגמרא הנזכרת, שלאחר שסרב פעם אחת, שוב אין יכול לחזור בו, ואם כן אין שייך לכפותו על כך. (וערש"ש רפ"ד שנקט כהנחה פשוטה עפ"י המשנה שם שאין כופים על ההשקאה).

עוד כתב המנחת-חינוך (שם) שמסתימת דברי הש"ס והרמב"ם משמע שגם לאחר מחיקת המגילה, יכול הבעל לומר 'איני משקה'.

אומר: כל המלמד בתו תורה כאילו לומדה תיפלות, (שעי"כ נכנסת בה ערמומיות). וכן סובר רבי יהושע כדבריו (ערש"י ועוד). וכן הלכה.

א. דוקא תורה שבעל-פה, אבל תורה שבכתב אינו כמלמדה תיפלות, אבל לא ילמדה לכתחילה (רמב"ם). ובדורותינו כתבו הפוסקים שמלמדה תורה שבכתב אף לכתחילה.
הריא"ז פסק כבן עזאי שחייב ללמד בתו תורה שאם תשתה ותנצל תדע שהזכות תלתה לה. ודוקא בזמן שהיו משקים הסוטה, אבל בזמן הזה הרשות בידו ללמדה ואינו חייב.
ב. יש אומרים שמותרת ללמוד בעצמה, ולא אסרו אלא ללמדה. ויש חולקים. ולכל הדעות אינה מצווה בלימוד תורה, מלבד במצוות השייכות אצלה.

ד. היכי דמי חסיד שוטה, שעליו שנינו שהוא מ'מבלי (וי"ג: מכלי) עולם' — כגון שהיתה אשה טובעת בנהר ואומר אין ראוי להסתכל בה ולהצילה.

'חסיד שוטה' הוא שמתחסד ביותר מדי, אף במה שחסידותו גורמת היזק לעצמו או לאחר, וכגון שמתענה בכל יום (מאירי). או זה שבא להחמיר ולהוסיף על חיובו, ונמצא מיקל בדבר אחר (עפ"י כלי יקר ריש ואתחנן).
ועל זה נאמר כל ערום יעשה בדעת, וכל מי שאין לו דעת אין לו כלום (ריא"ז).

היכי דמי רשע ערום שהוא ממבלי עולם — המטעים דבריו לדיין קודם שיבא בעל דין חברו (רבי יוחנן);

הנותן דינר לעני להשלים לו מאתים זוז, שע"כ לא יוכל הלה לקבל מתנות עניים, ויקבלו קרוביו (רבי אבהו);

המשיא עצה ליורשים למכור בנכסים מועטים, (שמכרם קיים, ועי"כ הבנות יפסידו מזונותיהן. רבי אסי א"ר יוחנן);

המשיא עצה למכור בנכסים בניגוד לדעת הנותן, כגון שאמר 'נכסי לך ואחריך לפלוני' ומיעץ לזה המקבל למכור לאחר, שבכך מפקיעו כחו של 'אחריך', כרשב"ג (אביי);

המכריע אחרים באורחותיו (רב ששת). כלומר ראו ועשו כמוני ולכו בדרכי, ואינו מתכוין אלא להראות עצמו כחסיד בעיני הבריות ואין תוכו כבודו, אלא שלא יבדקו אחריו בתועבותיו. רש"י;
המיקל לעצמו ומחמיר לאחרים (רב הונא);

זה שקרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים (עולא). שאינו טורח לשמשם ולהיות מקובל מהם ומהנהגותיהם, שבכך מראה שאין כבוד התורה חביב עליו אלא שטרח ללמוד כדי שיוכל לקנתרם ולקפחם. מאירי).

יש מי שכתב ש'רשע ערום' אינו כ'רשע' סתם להיפסל לעדות. (עפ"י חוט השני יח. וע"ע שו"ת מהרש"ם ח"א לו ד"ה והנה רו"ח).

דף כב

לד. א. מה ענינו ודינו של מי שקרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים?

ב. איזהו עם הארץ?

ג. אלו הם מבלי עולם?

ד. אלו הם הפרושים מבלי עולם?

א. קרא ושנה ולא שימש ת"ח (ללמוד סברת הגמרא בטעמי המשנה) — רבי אלעזר אומר: הרי זה עם הארץ (שחשוד על המעשרות ועל הטהרות. רש"י). התוס' כתבו שלדברי התנא רבי יהודה (בב"מ לג:) אינו בכלל עם הארץ. רבי שמואל בר נחמני אומר: הרי זה בור (— גרוע מע"ה). [ולדברי אחרים, אין בור אלא זה שקרא מקרא ולא שנה משנה]. רבי ינאי אומר: הרי זה כותי (ואסור לאכול פתו ויינו, שאינו מקפיד על דברי חכמים לדעתם, ולא שנה אלא להראות עצמו כת"ח). רב אחא בר יעקב אומר: הרי זה מגוש (=מכשף האוחז את העינים וגונב את הלבבות). וכן אמר רב נחמן בר יצחק כדבריו. לדברי עולא, בכלל 'רשע ערום' הוא, (שאינן תורתו על בוריה ואין ללמוד הימנו, והשומעים אותו סבורים שבקי בטעמי המשניות ונוהגים בו כבוד כת"ח).

עליהם הזהיר שלמה ... עם שונים על תתערב — אלו ששונים הלכות (ולא שימשו ת"ח, שלא הקפידו על טעמי המשניות).

ועל המורים הלכה מתוך משנתם אמרו: התנאים — מבלי עולם. כתב בספר של"ה (שבועות לד): עתה שזכינו לפרוש הרמב"ם והרב מברטנורא, שמבארים המשנה כפי ההלכה שבתלמוד וגם כתבו פסק ההלכה, אין שייך 'מורין הלכה מתוך משנתן הרי הן מבלי עולם'.

ב. נחלקו תנאים איהו עם הארץ; — רבי מאיר אומר: כל שאינו קורא קריאת שמע שחרית וערבית בברכותיה. חכמים אומרים: כל שאינו מניח תפלין. בן עזאי אומר: כל שאין לו ציצית בבגדו. רבי יונתן בן יוסף אומר: כל שיש לו בנים ואינו מגדלם ללמוד תורה. אחרים אומרים: אפילו קורא ושונה ולא שימש ת"ח — זהו עם הארץ. [קרא ולא שנה — הרי זה בור. לא קרא ולא שנה — עליו הכתוב אומר וזרעתי את בית ישראל ואת בית יהודה זרע אדם וזרע בהמה].

א. לדברי רש"י המדובר כאן על הגדרת 'עם הארץ' החשוד על המעשרות ועל הטהרות. ויש מפרשים לענין זימון עליו. (ע' תוס' שאנץ ותורא"ש, וכ"ה במגן אברהם קצט, א. ובוה יישבו התוס' מה שבמקומות אחרים מצינו הגדרות אחרות ל'עם הארץ', כי הרבה ענינים יש; לענין קבלת עדות, טהרות ומעשרות זימון ושביעית. וע' פירוט נוסף בדיני עם הארץ וההתייחסות אליו, בברכות מז, פסחים מט, חגיגה כב.).

ב. אפשר שכיום אין לנו גדר 'קרא ושנה ולא שמש', [ושמא אלו הם שמשנתם סדורה להם ברפרוף ואינם יודעים לעיין ולהבין, ומתגאים נגד רבותינו היודעים התורה באמת, ואינם שומעים להם]. אבל כל שאינו קורא קריאת שמע או שאינו מניח תפלין או אין לו ציצית בבגדו (של ד' כנפות. וצ"ע), או שאין מגדל בניו ללמוד תורה — הוא עם הארץ וחשוד על תרומות ומעשרות (כפרש"י), וכן אם מתמיד לעבור על לאו מהלאוין שרוב ישראל משמרים. (עפ"י חזון איש שביעית י. ועע"ש דמאי ה.ה. וע"ע באריכות בחדושים ובאורים.

ע' בשיעורי הגריש"א שליט"א (הערות במסכת סוטה) לענין מינוי משגיח על תרומות ומעשרות אדם שאינו מגדל בניו ללמוד תורה, יש לומר שנאמן, אעפ"י שהוא בגדר 'עם הארץ' שאינו נאמן על המעשרות בעלמא, מפני שיש בדבר דררא של גזילת ממון, שהרי נשכר כדי לפקח על הדבר ואם לא יעשה עבודתו נאמנה הריהו גולן, ובוה נאמן אף אדם כזה, שהרי אינו חשוד על הגזל).
ג. נראה שמי שלא זכה אלא למקרא או למקרא ולמשנה ולא לשימוש ת"ח, ויודע שהעיקר הוא שימוש ונכסף לזה אלא שלא זכה, אינו בכלל 'עם הארץ'. לא אמרו אלא כשיפק בידו לשמש ת"ח והוא מזלזל בזה וחושב עצמו כת"ח. (עפ"י חדושים ובאורים, ובוה יישב תמיהת התוס' מב"מ. וע' גם הערות במסכת סוטה, שדייק כן מהמאירי).

ג. שנינו: חסיד שוטה, ורשע ערום, ואשה פרושה — כמבואר להלן, וכן מכות פרושין כדלהלן — הרי אלו מבלי עולם (=מחריביו).

בירושלמי פרשו 'אשה פרושה' — היושבת ומלעבת (= פוגעת ומזלזלת) בדברי תורה, כגון ותאמר אלי תבא... ובאמת לא עלה על דעתה אלא להעמיד שבטים.
עוד אמרו: בתולה צליינית (= בעלת תפילה). ואלמנה שובבית (בעלת שכינות. הולכת ומבקרית שכנותיה תמיד). ופירשו כגון יוחני בת רטיבי (שהיתה עוצרת רחמי היולדות בכשפיה, ואחר אומרת אלך ואבקש רחמים אולי תשמע תפילתי, והולכת וסותרת כשפיה והולד יוצא) — הרי אלו מבלי עולם (שאינן אלא נואפות ומכשפות, ומראות עצמן כצדקניות שלא יבדקו אחריהן).
בירושלמי אמרו: 'בתולה ציימנית' (= סגפנית, המרבה בצומות) — שאובדת בתוליה. יש מפרשים שמזקת לעצמה מרוב צומות. ויש מפרשים, עושה עצמה חסידה ומתפללת וכאילו צמה שתהא נענית בתפלתה, ואינה עושה אלא לגנוב את העין שלא יבדקו אחריה, ומזנה ואובדת בתוליה. עתוס'.

וכן תינוק שלא כלו לו חדשיו. ופירשו בבבל: זה תלמיד חכם המבעט ברבותיו. (וכן צעיר שהוא גדול בתורה ומבזה את הגדולים ממנו. עפ"י הירושלמי). רבי אבא אמר: זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה. [ופירשו: עד ארבעים שנים. ודוקא אם יש שם אחר הראוי ממנו, (ולרש"י ור"י אף בשנים), אבל אין שם אחר — יכול להורות. והרמב"ם השמיט גיל ארבעים. ע' כס"מ ולה"מ — ת"ת ה, ד]. פירוש נוסף אמר רבי יוסי בירושלמי: זהו בן תשע ואבריו כבן י"ב ובא על אחת מכל העריות האמורות בתורה, והן מתות על ידו והוא פטור.

ד. שבעה פרושים הם (שאינן פרישותם כלום. מאירי):

פרוש שכמי — העושה מעשה שכם, (שמלו שלא לשם שמים, אף זה מעשיו להנאתו שיכבדהו בני אדם); —

פרוש נקפי זה המנקיף את רגליו, (מהלך בשפלות ואינו מרים רגליו מן הארץ ומתוך כך אצבעותיו מוכות מאבני הדרך); —

פרוש קיזאי — אמר רב נחמן בר יצחק: זה המקיז דם לכתלים (עושה עצמו כעוצם עיניו שלא יסתכל בנשים ומתוך כך מכה ראשו ואבריו בכתלים); —

פרוש מדוכיא — אמר רבה בר שילא: שמכופף ראשו כידית המדוכה שהיא כפופה כמקבת (= פטיש). פרוש מה חובתי ואעשה — כלומר מה אעשה עוד שלא עשיתי, ומראה עצמו כאילו קיים הכל (רש"י); פרוש מאהבה (מאהבת שחר המצוות ולא לאהבת מצות הבורא. רש"י כאן ולהלן לא. ויש מפרשים: מאהבת

אדם ומיראתו); —

פרוש מיראה (יראת העונש).

אמרו אביי ורבא לתנא: אל תשנה פרוש מאהבה פרוש מיראה בכלל שאר מכות פרושים — שאמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

א. ומכל מקום שתי פרישיות אלו אינן בכלל פרישות ראויה, אעפ"י שאינם רעות כאחרות. (מאירי).

ב. בירושלמי פירשו מיני פרושים אחרים: זה שהמצוות כמשא על כתפיו, או כגון האומר הלוה לי ואעשה מצוה; עושה עבירה אחת ומצוה אחת ומקזון, וכד'.

ועוד אמרו שם: 'פרוש יראה' — כאיוב. 'פרוש מאהבה' — כאברהם. אין לך חביב מכולם אלא פרוש אהבה כאברהם.

דיני הסטות שמנחותיהן נשרפות או נפדות — נתבאר לעיל ו.

דף כג

לה. א. אשה הנשואה לכהן, או כהנת הנישאת לישראל — מה דין מנחותיהן, מנחת סוטה ושאר מנחות?

ב. מה בין כהן לכהנת?

ג. מה בין איש לאשה בדיני התורה?

א. תנן, כל הנשואות לכהנים — מנחותיהן נשרפות. ופירשו בגמרא, הואיל שיש לבעלה הכהן חלק במנחה, וגם לה יש חלק, להקטירה כליל כשאר מנחת כהן אי אפשר, וגם לאכול השיריים כשאר מנחת ישראל אי אפשר, אלא לרבי אליעזר שאמר אין איסור להקטיר על המזבח דבר שממנו לאשים אם מעלהו לשם עצים (ואל המזבח לא יעלו לריח ניחוח — לריח ניחוח אי אתה מעלה אבל אתה מעלהו לשם עצים), קרב הקומץ לעצמו והשיריים קרבים לעצמם לשם עצים. ולחכמים האוסרים להקטיר אף לשם עצים (וכן הלכה) — השיריים מתפוררים בבית הדשן, (וכמו שאמר רבי אלעזר ברבי שמעון במנחת כהן חוטא. וגם חכמים החולקים שם, לא חלקו אלא במנחת חוטא שסוברים הוקשה למנחת נדבה ונקטרת כולה על המזבח, אבל במנחת אשת כהן שאי אפשר להקריבה, מודים שהשיריים נשרפים).

רש"י מפרש שמדובר הן במנחת סוטה שבעלה מביא מנחתה משלו, הן במנחת נדבה של אשת כהן. ופירשו התוס' שיטתו, מפני חלק הבעל במנחתה, משום מה שקנתה אשה קנה בעלה. והתוס' פרשו במנחת סוטה, [אבל מנחת נדבה או מנחת חוטא של אשת כהן — דינה כמנחת ישראל ונאכלת. מנחת חינוך קלה, ח].

לפרש"י משמע שאם נתנו לה מתנה על מנת שאין לבעלה רשות בה — מנחתה נאכלת, ואולם מסתימת הרמב"ם אין במשמע כן. (עפ"י מנחת חינוך שם. וכן אם נתן לה בעלה מתנה גמורה, לפרש"י נראה שמנחתה נאכלת. וכ"מ בחדושי הגרעק"א. וע' בקרן אורה ומרומי שדה).

וכל זה בנשואה, אבל הארוסה לכהן — מנחתה נאכלת. (מנ"ח שם).